a detektív és a bűnelkövető „cinkossága”.[19] (Erre kifejezetten jó példa Sherlock Holmes és Moriarty professzor viszonya.) John T. Irvin megállapításai nyomán továbbá elfogadható az is, hogy a bűnöző a detektív „másikja”, hogy közös bennük egy „ösztönös, irracionális elem”, amely kettejük esetében eltérő módon jut kifejeződésre.[20] Babiczky ezt a sémát egyszerre ismétli meg és írja felül, amennyiben regénye végigjárja a – jelen esetben metafizikus, egy *belső, mögöttes* rend után kutató – nyomolvasás útját, mindazonáltal egy hiperbolikus, túlzó végkifejletbe zárva a bűnüldözés alanyává és tárgyává is a nyomozót teszi. A nyomozás célja, mely csakis az olvasónak szól: a trauma elbeszélői megismétlése, csakhogy a bűnelkövető, a nyomozó és a károsult egyazon személy. És amennyiben igaz az is, hogy a krimi a „központi alaknak”, vagyis a nyomozónak az „önmeghatározási kísérlete” mentén áll össze, értve mindezt úgy, hogy a bűnelkövetővel való részleges ekvivalencián alapul maga a bűn „újraalkotása”,[21] úgy Babiczky regénye értelemszerűen egy pszichoanalitikus történetté avanzsálódik, melyben a krimi műfajának struktúrája hivatott arra, hogy a személyes trauma felszínre hozatalában performatív módon közreműködjön. Ám a *Magas tenger* nem krimi, hanem e műfaj díszletei között játszódó metafizikus regény. Az olvasó szemszögéből kriminek tűnhet, de csak látszólag az. A dohányzás repetitív cselekvése mindennek összetett kifejeződése, praxisa: díszelem, amely egy atmoszféra és egy zsáner ígérete, füst valódi láng nélkül, a tét nélküli halogatás melléktermé – feszültségoldás.

19 *Uo.*, 130.
20 *Uo.*, 136.
21 *Uo.*, 134.

Zsolnai György

FÜSTKARIKÁK

Néhány gondolat a dohányzás filmsorozatokban való ábrázolásáról

„A dohányzásról a legkönnyebb dolog leszokni a világon. Nekem már ötször sikerült” – bátorítja a kemény dohányos leszokni vágyó sorstársát. Valahogy így van a kortárs amerikai filmsorozatok többsége is a dohányzással. A 2000-es évek elejének dohányzásábrázolást tiltó tendenciái ugyan egyre gyengülnek, de sem az ötvenes évek kritikátlan pöfékelése, sem a hetvenes évek krimis bagózása nem tér vissza egyhamar. Míg Potter ezredes a koreai háborúban játszódó, 1972–82 között futó *M*A*S*H* című sorozatban a sanyarú körülmények dacára is időről időre rágyújtott egy tekintélyes szivarra, addig Theo Kojak, a New York-i rendőrkapitányság 13-as körzetének hadnagya leszokás közben áttért a cigarettáról és a szivarkáról a nyalókára.

A dohányzás mint szokás lassan eszközzé vált a szériákban: az ihletettség, a kívülállás, a férfiasság stb. szimbólumrendszereinek egyik látványos elemévé. Sőt bizonyos szempontból a kontrollvesztés és a kényszeresség megtestesítőjévé is. Alábbi írásomban arra törekszem, hogy néhány konkrét példán keresztül felvillantsam a dohányzás jellemzően szerzői filmsorozatokban való megjelenítésének változó lehetőségeit.

Az aranykor vége

Kevés sorozat váltott ki annyi vitát, mint a 2007-ben indult *Mad Men* (nálunk *Reklámőrültek* címmel). A hatvanas éveket átfogó széria, melynek lezáró részei idén tavasszal várhatók, egy New York-i reklámügynökség életét mutatja be, de egy sorozattól elvárható legmagasabb realitás szintjén. Amikor a munkahelyi kultúra még egészen másmilyen volt, mint napjainkban, akkor még áthatolhatatlan cigarettafüstbe burkolóztak a kreatívok, délelőttönként pedig ügyfélmenedzserek italoztak és titkárnőkkel hemperegtek az irodáikban. A *Mad Men* pilotrésze, a Platters slágerét idéző *Smoke Gets Into Your Eyes* címmel egyenesen a kor

közepébe hajít minket: a dohányzás egészségkárosító hatásáról publikált tanulmányok miatt a reklámügynökségnek újra kell hangolnia a Lucky Strike megjelenését. Az újrahangolás során legalább négy karton cigaretta elfogy, és a 2000-es évek végének nézői elborzadva figyelik percről perce a sorozatot, magukban folyamatosan forgatva a kérdést: vajon a forgatáson valódi cigarettát szívnak a színészek?

Aztán míg a *Mad Men* a maga könyörtelen realizmusával évadról évadra tovább sokkolja a nézőket az alig fél évszázaddal ezelőtti valóság kátrányozott ízeivel, addig magában a sorozatban lezárul a cigaretta korlátlan egyeduralmának, mindent áthatóságának a korszaka. 1965-ben fogadja el az Egyesült Államok kongresszusa azt a törvényt, amelynek értelmében a cigarettásdobozokon a gyártóknak fel kell tüntetniük a dohányzással járó egészségügyi kockázatokat. Ez pedig ismét stratégiaváltást igényel a kreatívoktól; egyedül vezetőjük, a főszereplő Don Draper az, aki nem alkalmazkodik a külvilág változásaihoz, és továbbra is dobozonként tömi magába a nikotint.

De hogyan is lehetne másként megjeleníteni egy olyan instabil, folyamatosan átalakuló korszakban a múlt változni nem akaró emberét, mint éppen füstfelhőbe burkolva? A lassúsággal, körülményességgel gyakran vádolt *Mad Men* protagonistája, Don Draper, miközben munkája során képes az innovatív megoldások kitalálására, és elsőként fordít hátat a zuhanó reklámbevételeket ígérő dohánykereskedelemnek egy ízes nyílt levéllel a New York Timesban, addig magánemberként továbbra is a konzervatív füstölgők táborát erősíti. Rögzült szertartások, kitartott mozdulatok, távolba révedések – egy korábbi évtized atmoszférájának elemei.

De elég csak végignézni a *Columbo* összes részét, kronologikus sorrendben (az igazi geekek megteszik): az 1968-ban útjára indult és kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 2003-ig folyó sorozatban a hadnagy egyre nagyobb akadályokba ütközik, amikor zárt térben, esetleg magánlakáson szivarral a szájában jelenik meg. Pedig az USA-ban az éttermekben való dohányzást először 1987-ben kezdték el tiltani a felső tízezer egyik kedvelt nyaralóhelyén, a coloradói Aspenben, majd a kaliforniai Beverly Hillsben. Az Egyesült Királyságban a 2006-os egészségügyi törvény értelmében tilos éttermek, szórakozóhelyek zárt tereiben, továbbá munkahelyeken dohányozni. Nem csoda, hogy a munkahelyi dohányzók sajátos világát bemutató sitcom, a *The Smooking Room* harmadik évadját 2006-ban már meg sem valósította az állami BBC.

A dohányzás filmeken és filmsorozatokban való megjelenítésének lehetőségét nagyban korlátozza nemcsak a mindenkori szabályozás, hanem a közvélemény ereje, sőt az egyes karakterekkel szemben támasztott elvárások rendszere is. A Netflix sorozata, az azonos című brit sorozat remake-je, a *Kártyavár (House of Cards)* elvetemült macchiavellista főhőse, Francis Underwood feleségével, Claire-rel, amikor csak teheti, meghitt, ablakban ácsorgós dohányzással zárja a napot. Teszik ezt a külvilág elől elbújva, maguknak megtartva a dohányzás élményét, hiszen a közvélemény elutasító a dohányosokkal szemben. Miért érdekes az, hogy így tesz egy sorozat főszereplője, azon túl, hogy a tudatos rejtőzködés tovább mélyíti a karakterét? A Netflix saját bevallása szerint is a közönség igényeihez igazodva alakította ki a *Kártyavár*at, miután megszavaztatták előfizetőiket, hogy pontosan milyen szériát néznének szívesen. A válaszok mátrixából a Kevin Spacey főszereplésével, David Fincher rendezésében megszülető politikai thriller jött ki. Lehet, hogy arról is készült felmérés, hogy szívesen látnának-e dohányzó főszereplőt a sorozatban?

Nem nehéz észrevenni, hogy a cigaretta tulajdonképpeni kriminalizálásával párhuzamosan a marihuána vagy éppen az ugyancsak elfüstölhető, kristály formában is megjelenő metamfetamin jelenléte egyre erőteljesebb a szériákban. Azon túl, hogy külön sorozattematika is épült rájuk (előbbire a sitcomként is besorolt, 2012-ig futó *Nancy ül a fűben,* utóbbira pedig a nagy sikert arató *Totál szívás,* eredeti címén *Breaking Bad* lehet a példa), ábrázolásuk a cigaretta megjelenítésénél jóval kötetlenebbül, a hozzájuk társuló pszichikai hatások bemutatásával együtt történik meg.

Füst és hatalom

A kubai szivar jelentőségét külön ki kell emelni: a bennfentesség, a társadalmi presztízs egyik mérőszáma az, hogy hány doboz eredeti kubaival bír az ember. Az Egyesült Államok és Kuba között először az 1958-as részleges, majd az 1962 óta tartó (és napjainkban lassan véget érő) teljes embargó vetett véget a kézzel sodort, minőségi szivarok kereskedelmének, ezért a kubai áruhoz való hozzájutás minden esetben a jó kapcsolatokat, a kivételezett státusz meglétét feltételezte.

A tévés világ legismertebb szivarosa, Columbo hadnagy rendszerint olcsó márkát szívott nyomozásai során, de a felső tízezer otthonaiba

keveredve nem egyszer rakta tele ballonkabátjának zsebeit jobbnál jobb kubai csempészszivarokkal (lásd példáként a *Rövid szivar,* a *Columbo és az MM7 robot* és a *Hajnali derengés* című részeket). De a *Mad Men*ben is megjelenik a megszokott kínáló mozdulat: a sorozatbeli reklámügynökség örökifjú társtulajdonosa, Roger Sterling henceg Don Drapernek a harmadik évad nyitó részében azzal, hogy egy üveg Stolichnaya vodkát, valamint kubai szivart postázott görögországi nyaralása során saját magának, és senki sem fülelte le.

A szivarozás jelentésességét azonban a történelmi-politikai kontextuson felül is érdemes szemügyre vennünk. Szivarra gyújtani (és főleg jóféle szivarra) önmagában is ünnepély. A szivar „elfogyasztása" teljesen más frekvencián történik, mint a cigarettáé: nyugalmi állapotot, megelégedettséget feltételez (kivéve persze Columbo esetét). Nem csoda, ha a *Maffiózók (The Sopranos)* főhőse, a pánikrohamok elől menekülő Tony Soprano is gyakran gyújt szivarra. Soprano folyamatosan építi be nagyfőnöki imázsába a szivart: az 1999-ben induló sorozat kezdetén a *capó*ként dolgozó szereplőt szinte csak otthon, kerti partikon láthatjuk szivarozni, de a második-harmadik évadtól Tony ruhatárának átalakulásával párhuzamosan egyre többször kerülnek elő a vastag, márkás szivarok szélesebb körben is. A befutott nagyfőnök New Jersey-beli országlásának kvázi jogaraként szolgál a szivar és a hozzá füstből szőtt aura – egyszóval Tony magára ölti a gengszter archetipikus jelmezét, és Al Caponéhoz vagy éppen Carmine Galantéhoz hasonló pózokba vágja magát. Meglepő egyébként, hogy a sorozat írói nem mélyítették el különösebben Tony szivarimádatát, mint ahogy a jachtok, az ínyenc ételek vagy éppen a borok iránti érdeklődését. A már lezárult sorozat legemlékezetesebb szivaros jelenete azonban egészen más eseményhez kötődik: Tony egy markológép kezelése közben gyújt rá egy szivarra, nem sokkal korábban meggyilkolt alvezérének elföldelése során.

Hamuvá és porrá

Idősebb Nathaniel Fisher a frissen vásárolt halottaskocsijával autózik Los Angeles belvárosában. Egyik kezével a kormányt fogja, a másikkal a telefont, amelyen keresztül a feleségével, Ruthszal beszélget. A szájában ott lóg a cigaretta. Ruth egyik kérdésére Nathaniel motyogva válaszol, mire a feleség azonnal rájön, hogy az ura megint cigizik. Rövid telefonos prédikáció után a férj enged, és kipöcköli a cigarettát a kocsi

ablakán. Közben azt mondja: „Jó-jó, rendben. Ez az utolsó, ígérem." Aztán leteszi a telefont, újra a cigarettásdobozért nyúl, de meggyújtani már nem tudja a rudacskát, mert a következő kereszteződésben egy autóbusz sodorja el a halottaskocsit. Ez a *Sírhant művek* pilotepizódjának első pár perce. A halál jelenségvilágát, a fatalitást, a gyászt feldolgozó sorozat egyik legironikusabb jelenete ez, és nemcsak ezért: az elhunyt idősebb Nathaniel Fisher szelleme rendszeresen feltűnik a sorozatban, rendszerint cigarettázva.

A dohányzás nemcsak áttételesen, hanem közvetlenül is az elmúláshoz, a halálhoz kötődik. Metafizikája révén is. Miközben az egyetlen szál cigaretta a maga linearitásában fix kezdő- és végponttal bír (akár időmérésre is használható, mint a füstölők), a repetíció, az ismételt rágyújtás révén a megújulást is magában hordozza. Olyan, mint a kelő és a nyugvó nap egyszerre.

Apropó: filozófia. Gondolták volna valaha, hogy Sherlock Holmes nikotintapaszokon él majd? A sokat magasztalt, sokadik Sherlock-remake-ben a Benedict Cumberbatch által játszott Holmes a 21. századba telepítve már nem kényszerül olyan teátrális kiegészítők igénybevételére, mint mondjuk Jeremy Brett, az egyik leginkább kedvelt Sherlock Holmes-széria főhőse ezelőtt huszonöt-harminc évvel. Pedig vannak olyan attribútumok, amelyek nem el- vagy felcserélhetők, amelyek otthonossá, ismertté tesznek számunkra egy figurát. Sir Arthur Conan Doyle kora természetesen nem a 21. század volt, de nehéz megválni attól a képtől, hogy az erőteljesen koncentráló Holmes egy churchwarden formájú szalonpipát pöfékelve ül a kandalló előtt, és bámulja a tüzet. Ezt a képet egyszerűen nem lehet kiváltani néhány nikotintapasszal. Mégis hajlunk arra, hogy megállapítsuk: a pipázás elterjedtségének folyamatos csökkenése végsősoron beszűkíti az ábrázolás lehetőségeit. A Holmesok és Maigret-k kora lejárt.

Királydekk

Ha lenne magyar sorozatkultúra, és nem importálnunk kellene a legújabb, professzionális narratívafogyasztást segítő tartalmakat, akkor most felidézhetnénk a dohányzás magyarországi megjelenítésének egyre szűkülő lehetőségeit. De csak Szivaros Frici jut eszünkbe a *Família Kft.*-ből, a rendszerváltozás hajnaláról.

A törvényi szabályozás, a közvélemény vélt vagy valós elvárásai és a sorozatalkotók preferenciái egyaránt meghatározzák a dohányzás ábrázolásának jövőbeli lehetőségeit. Ma a film noir hangulatához közel eső konnotációk helyett a dohányzás egyre inkább a kontrollvesztett, kényszeres figurák megjelenítésének egyik tipikus útja lesz. Ha bagózó bűnözőt látunk a képernyőn, jusson eszünkbe: azért dohányzik, mert gonosz. Ez a sugallat. És mi a jóslat az ábrázolási lehetőségeket illetően? Mivel a zárt terekből mára kiszorult minden füstöt eregető időtöltés, ezért csak az elmúlt korokat felidéző sorozatokban jeleníthető meg hitelesen dohányos tartalom. A *Mad Men* ebből a szempontból úttörő volt, de kétséges, hogy lesz-e még az önfeledt dohányzás korszakait bemutató, bátor vállalkozás.

KÖZÜGY

Az eddigi tematikus határátlépések után a Szépirodalmi Figyelő 2015-ben egy mediális határátlépésre is vállalkozik. Ebben az évben Közügy rovatunkban egy-egy hazai képregényalkotót kérünk fel arra, hogy a maga eszközeivel reflektáljon adott lapszámunk központi témájára. Tesszük ezt egyfelől azért, mert magunk is kíváncsiak vagyunk arra, miként közelíthető meg az aktuális tematika egy másik médiumon keresztül, másfelől pedig szeretnénk teret adni a kortárs képregénynek és alkotóinak a – jobb híján – „magasirodalminak" nevezhető közegben, hogy ezzel is felhívjuk a figyelmet a képregényben mint kulturális médiumban rejlő lehetőségekre. A téma iránt elméleti szempontból is érdeklődő olvasóink figyelmébe ajánljuk 2013/4., a képregénnyel foglalkozó számunkat, és egyúttal mindenkinek kellemes perceket kívánunk az alábbi oldalakhoz. Elsőként Hegedűs Márton *Szellem dohány* című „képmeséjét" közöljük.